

Xəzər dənizi dünyanın ən böyük qapalı su hövzəsi olmaqla həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin son illər bu unikal dəniz-göl ciddi ekoloji problemlə - dayazlaşma ilə üzləşib. Dəniz səviyyəsinin sürətlə aşağı düşməsi sahiləyi ölkələr üçün ciddi təhlükələr yaradaraq ekosistemin tarazlığını pozur, iqtisadi fəaliyyətlərə və sosial rifaha mənfi təsir göstərir.

Əgər Xəzərin tamamilə yoxolma ehtimalını göz önünə gətirsək, hansı fəlakətlərin baş verəcəyini təsəvvür etmək çətin deyil. Dənizin tamamen quruması regionda yaşayan milyonlarla insanın gündəlik həyatına ciddi təsir edər, o cümlədən balıqçılıq sənayesinin çökməsinə səbəb olar. Eyni zamanda torpaqların duzlaşması artar, əkinçilik sahələri dövrüydən çıxar. Bu isə ərzaq təhlükəsizliyini təhlükə altına qoyar. Xəzərin itirilməsi regional iqlim dəyişmələrini də sürətləndirər. Odur ki, belə bir "ssenari"nin qarşısını almaq üçün dərhal effektiv tədbirlər görmək, davamlı su idarəçiliyi və ekoloji mühafizə işlərinə önəm vermək vacibdir.

Dayazlaşmanın müxtəlif səbəbləri var. Ən birincisi, qlobal iqlim dəyişmələridir. Bu, son illər Xəzər dənizinə öz təsirini çox güclü göstərir. Havanın orta temperaturunun artması və yağıntıların azalması nəticəsində buxarlanma sürətlənir, dənizə daxil olan suyun miqdarı azalır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Xəzər dənizinə axan suyun təxminən 80 faizi Volqa çayından gəlir. Hazırda isə Volqanın da axın gücü xeyli zəifləyib ki, bu da dənizin səviyyəsində azalmalara səbəb olur.

Antropogen amillərə, yəni insan fəaliyyətinin təsirinə gəlincə, onu deyər bilərik ki, təbii resurslardan intensiv istifadə olunması da dayazlaşma prosesini sürətləndirir. Xüsusən kənd təsərrüfatında və sənayedə su ehtiyatlarının həddindən

artıq istifadəsi, Volqa və digər çayların üzərində tikilmiş bəndlər və su anbarları dənizə daxil olan suyun miqdarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb. Xəzərin dayazlaşması enerji sektorunun ekosistemə müdaxiləsi ilə də birbaşa əlaqəlidir. Neft-qaz enerji siyasətinin əsasını təşkil etsə də, dayazlaşmaya da təsirsiz ötürmür. Həsilatla bağlı aparılan dəniz əməliyyatları, suyun təbii axın rejiminə və ekosistemə təsir edərək Xəzər dənizinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə şərait yaradır, sualtı geoloji strukturların dəyişməsinə səbəb olur.

Hələ 2023-cü ilin oktyabr ayında ekologiya və təbii sərvətlər nazirinin müavini Umayra Tağıyeva bildirmişdi ki, son 10 ildə dənizin səviyyəsi 114, son 5 ildə isə 69 santimetr aşağı enib. Hazırda

Xəzər dənizinin səviyyəsi Baltik dənizi ilə müqayisədə -28,78 metr təşkil edir. Bu səviyyə tarixdə qeydə alınan ən aşağı həddə yaxındır. Son 30 ildə dəniz səviyyəsi təxminən 2,5 metr azalıb və son illərdə illik azalma 20-30 santimetrə çatıb. Əgər bu tendensiya davam edərsə, yaxın 10-15 ildə Xəzər dənizinin səviyyəsinin daha da azalması qaçılmaz olacaq. Bütün proseslər dənizin dibində geoloji vəziyyətin dəyişməsinə, bəzən də təbii fəlakətin baş verməsinə yol açır. Belə halda suda yaşayan nadir canlı növləri, o cümlədən nəre balıqları və suitilər təhlükə altına düşür.

Xəzərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olan amillərdən biri də buxarlanmadır. Buxarlanma suyun səthindən atmosferə keçən su buxarının miqdarıdır

və bu proses dəniz səviyyəsinin azalmasında əsas amillərdən sayılır. İqlim dəyişmələri, yüksək temperatur və küləklər buxarlanmanın sürətini artıraraq dənizin su ehtiyatlarını tədricən azaldır. Xüsusən yay aylarında buxarlanmanın artması dəniz səviyyəsində kəskin azalmaya səbəb olur. Mütəxəssislər deyirlər ki, buxarlanmanın artması dənizdə duz konsentrasiyasının yüksəlməsinə gətirib çıxarır ki, bu da suyun kimyəvi tərkibini dəyişir və canlıların yaşaması üçün əlverişsiz şərait yaradır. Eyni zamanda buxarlanma ilə suyun azalması sahilboyu ekosistemlərdə torpağın qurumasına, bitki örtüyünün zəifləməsinə və ətraf mühitdə digər mənfi dəyişmələrə səbəb olur.

BMT-nin Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) hesabatında qeyd olunub ki, Xə-

zər dənizində su səviyyəsinin azalması dənizin unikal ekosistemini təhdid edir və bunun qarşısını almaq üçün qlobal iqlim siyasəti ilə yanaşı, regional tədbirlər də zəruridir. Bu günlər Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin ənənəvi Sankt-Peterburq Beynəlxalq İqtisadi Forumu çərçivəsində beynəlxalq informasiya agentliklərinin rəhbərləri ilə görüşündə bu məsələyə də toxunaraq vurğulayıb ki, Xəzərdə suyun səviyyəsinin azalmasının səbəblərini axtarmaq və geridönməz proseslərin qarşısını almaq üçün bütün tədbirləri görmək lazımdır: "Xəzərin dayazlaşması ilə bağlı məsələ Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qaldırılıb və mən dərhal onu dəstəkləmişəm. Çünki sözsüz ki, problem çox böyük, hətta deyərdim, qlobal

xarakter daşıyır. Aral dənizi və digərləri ilə bağlı faciəvi nümunələr bizə məlumdur. Vaxtında razılaşdırılmış tədbirlər görülməlidir. Hökumətə lazımi tapşırıqlar verilib. Bilirəm ki, Rusiya hökuməti Azərbaycan hökuməti ilə birlikdə bu istiqamətdə çalışır və variantlar axtarılır. Burada başlıcası odur ki, heç bir sıçrayışsız, ısrarla, amma daimi əsasda fəaliyyət göstərək".

Problemin həlli üçün birgə monitorinq, məlumat mübadiləsi və ekoloji problemlərin həyata keçirilməsi, su itkisini azaldan texnologiyaların tətbiqi, sahil zolaqların qorunması, süni su hövzələrinin yaradılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Xəzər hövzəsinə daxil olan çayların, xüsusən Kür, Araz və digər əsas su mənbələrinin su axını nəzarət altına alınmalı, suyun səmərəli istifadəsi təmin edilməlidir. Çayların suyunun həddindən artıq istifadəsinin və çirklənməsinin qarşısı alınmalıdır. Suvarma texnologiyalarının yenilənməsi, eləcə də suya qənaət edən kənd təsərrüfatı üsullarının tətbiqi də iqlim dəyişmələri nəticəsində yaranan buxarlanma və su itkisini azaltmaq üçün qabaqlayıcı tədbirlərdəndir.

Bunlardan əlavə, neft hasilatı və digər sənaye fəaliyyətləri zamanı yaranan çirklənmənin qarşısı alınmalı, tullantıların dənizə axıdılması minimuma endirilməlidir. Ən əsası isə Xəzəryanı ölkələr arasında ekoloji əməkdaşlıq gücləndirilməli, ortaq layihələr həyata keçirilməli, su ehtiyatlarının idarə olunması və dənizin qorunması üçün birgə strategiyalar hazırlanmalıdır. Mütəmadi olaraq dənizin qorunması ilə bağlı maarifləndirmə işləri aparılmalı, KİV-də, sosial mediada bu mövzunu əhatə edən yazıların, proqramların sayı artırılmalıdır. Bu tədbirlər sistemli və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilərsə, Xəzərin səviyyəsinin azalmasının qarşısını almaq və ekosistemin bərpasına nail olmaq mümkündür.

Züleyxa ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan"